

XVI. Asırda Osmanlı - Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar

Hulûsi YAVUZ

Son elli yıldır Türkiyede yapılan tarihi araştırmalar bir hayli mesafê katettiği, hatta ilim dünyası ile rekabet edebilecek seviyeye geldiği halde, Osmanlı devletinin, bugün müstakil birer Arab devleti olarak yaşayan ülkelerdeki idaresi hakkında, Osmanlı arşivlerine dayanarak Türk tarihçileri tarafından yapılan araştırmalar henüz yeni başlamış bulunmaktadır. (1)

Kızıldeniz sahilleri boyunca uzanan ve şimdiki Suudi Arabistan sınırlarına dâhil olan Hicaz (2) bölgesinin Osmanlı idaresine geçişi,

(1) Bunların başında şu açıklamalar gelmektedir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, (Ankara 1972); Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, (İstanbul 1974); Salih Özbaran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu*, TD, XXXI, (Mart 1977) 'den ayrı basım, İstanbul 1978. Ayrıca son iki müellifin kendi konularındaki, bilhassa TD'de çıkan, diğer makalelerini de ilâve etmek lâzımdır. Meselâ: Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, (Oxford 1960), Başbakanlık Arşivindeki, Filistin ile alâkalı vesikaların İngilizce tercümesini ve Fermanların, Mühimme Defterlerine göre geniş bir izahını ihtiva etmektedir; G.W.F. Stirling, *The Ottoman Turks and the Arabs 1511-1574*, (Urbana 1942), Osmanlı değil, Batılı kaynaklara göre hazırlanmış, zengin mehazlı, Osmanlı idaresindeki Mısır, Suriye, Irak ve Yemen'i umumî olarak ele alan, ve "Arab Medeniyetinin" gerilemesinde Türklerin mesul olduğu kanaatinde olan bir doktora çalışmasıdır. Bu mevzuda Batı dillerinde çıkan makaleler de çoktur. 1905 yılından zamanımıza kadar olan bu makaleler şu katlogda mevcuttur: J.D. Pearson, *Index Islamicus*, (London 1958-), 1973'de 7. cildi çıkmıştı, halen devam etmektedir.

(2) Hicaz'ın kelime mânâsı, hâciz ve mâni olan demektir (J. Von Hammer, *Devlet-i Osmâniye Tarihi*, terc. M. 'Atâ, İstanbul 1332, VI, s. 216 n 1); krş. G. Rentz, "Al-Hidjaz," E 12, s. 362. Hicaz bölgesi de, Tihamâ ile necid arasında hâciz olduğu için, bu adı almıştır, bk: Ş. Sâmi, *Kâmûsu'l-Alâm*, III, İstanbul 1308/1891, s. 1929 Eyüb Sabri, *Mir'atü'l-Haremeyn*, I, İstanbul 1301, s. 21 vs 43'de şöyle deniyor: Hicaz, Kâ'be-i Mu'azzama'nın, Mekke, Medine ve Ta'if nahiyelerinden ibaret olan mukaddes kıt'anın dahilinde bulunması sebebiyle bu adı almıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra olmuştur (3). Bu tarihten itibaren Hicaz, 1918'de ayrılıncaya kadar, tam dört asır Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır (4).

Hicaz, Arabistan Yarımadasının kuzey batısında yer alan mühim ve mukaddes bir bölgedir. Kızıldeniz'e paralel olarak takriben 800 kara mili uzunluğunda bir şerit halinde uzanır. (5) Genişliği, 100 ilâ 200 mil arasında değişir. Yüzölçümü, takriben 240 000 km² dir. (6). Onun için hudutları kat'i olarak belli değildir (7). Doğuda Necid bel- deleri, batıda Kızıldeniz, güneyde Asir, kuzeyde Suriye, Kudüs ve Mısır ile çevrilmiştir. En meşhur şehirleri, müslümanların kible-i Kâbe-i Mu'azzamanın bulunduğu yer olan Mekke-i Mükerrerme ile Hz. Peygamber'in defnedildiği Ravza-i Mutahhara'yı sinesinde taşıyan Medine-i Münevvere şehirleridir. Bu iki mukaddes şehre Haremeyn-i Muhteremeyn denir. Bunlardan başka, Kızıldeniz kenarında mühim bir ticaret merkezi ve aynı zamanda Mekke şehrinin iskelesi olan Cidde ile Mekke'nin doğusundaki Ta'if, ve Medine yakınlarında bulunan Yenbu şehirleri vardır. (8) Halkın hepsi Müslüman ve Arabtır.

(3) Saffet, "Bir Osmanlı Filosunun (Somatra) Seferi", TOEM, IV: 7-12 (1327), s. 611; aynı yazar, "Şark Levheleri: Osmanlı Bahr-i Ahmed Filosunun (Somatra) Seferi Üzerine Vesikalar", TOED, IV: 19-24 (1329), s. 1531. Keza bk: Sa'de'd-Din, Tâcü't-Tevârih, II, İstanbul 1280, s. 370; (Rüstem Paşa), Târih-i Âli Osman,, (İst. Üni. Küt. T 2438), yp. 178 b; C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", TC, XII: 16 (Eylül 1961) s. 1, 5; aynı yazar, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, s. 1, 6, 12; G.W.F. Stripling The Ottoman Turks and Arabs 1511-1574, Urbana 1942, 2,88-89.

(4) İ.H. Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrerme Emirleri, Ankara 1972, s. 146.

(5) Askerî bir heyet tarafından H: 1301/M. 1883-84 senesinde, istikşaf usulü ile yapılan yol haritalarının ölçekleri küçültülerek çizilmiş bir Hicaz haritası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. 92258'de kayıtlı bulunmaktadır. Keza, Harbiye Mektebi topoğrafya muallimi Kaymakam Hüseyin Hüsnü tarafından yine o sene el ile tersim edilmiş Hicaz Vilâyeti ile civarının haritası aynı kütüphanede 92294 numaradadır. Hicaz sahillerini gösteren el ile çizilmiş diğer bir harita ise yine orada 93422 numarada kayıtlıdır. Bunların sonuncusu hariç, ötekileri görmek mümkün olamadı. Zira, kütüphane yeni binasına nakledileceği için, depolanmışlar veya tasnif edilmemişlerdir.

Bugün, United States Geographical Survey tarafından, 1956-1962 yılları arasında mufassal ve 1:500 000 ölçekli haritaları ile topografyası yapılmış, 1963'de de bir Arabistan haritası neşredilmiş bulunmaktadır (G. Rentz, "Al-Hidjaz", EI 2, 364).

(6) Encyclopaedia Britannica, XI, Chicago-London 1958, s. 392; HVS, sene, 1301. s. 66'da 193 517 km² olduğu kayıtlıdır.

(7) "Hicaz", IA, V/1, s. 472; G. Rentz, 362.

(8) İ.H. Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrerme Emirleri, s. 1-2.

Kudüs nasıl Hristiyan ve Yahudilerce mukaddes bir belde ise, Hicaz da Müslümanlarca öyle mukaddes bir bölgedir. Hatta Müslümanlar, Mekke ve Medine'nin çevresinden ibâret olan mübârek makamların korunmasında daha musırdırlar (9) Zira bu vazife ve Haremeyn'e müşrikinin sokulmaması, Allah'ın emridir. (10)

Hicaz Osmanlı idâresine geçtikten sonra, oraya bir vâli tayin edilmekle beraber, Mekke-i Mükerrerme'ye, Emîr-i Mekke ünvanıyla, Şerifler arasından bir zât, Medine-i Münevvere'ye de, Şeyhu'l-Harem ünvanıyla, İstanbul'dan bir memur tayin edilmeye başlanmıştır. (11) Bazan Cidde Beyliği veya Beylerbeyliği, bazan da Cidde ve Habeş Eyâleti ünvanıyla idâre edilerek ilk senelerde, Medine Şeyhu'l-Haremliği vazifesi bile, umûmiyetle vâliye verilir ve vâlilik merkezi Cidde'de bulunurdu. (12) Son asırda Osmanlı idâri teşkilâtında, merkezi Mekke olmak üzere, Hicaz, bir Osmanlı vilâyeti idi ve üç sancağa ayrılıyordu: Mekke, Medine ve Cidde (13).

Buraların Osmanlı hâkimiyetine geçişi, Yavuz Sultan Selim'in, Merc-i Dâbık ve Ridâniye zaferlerinden sonra olmuştur. (14) O kadar ki, Padişah Yavuz'un, Haleb yakınlarındaki Merc-i Dâbık ovasında, Mısır ve Suriye Kölemen sultânı Kansuh Gavri (ö. 1516) ile 25 Receb 922/24 Ağustos 1516'da yaptığı muhârebeyi kazanması, Osmanlı Devletine dört asırlık bir zaman için Suriye, Lübnan ve Filistin'e hâkim olmayı temin etmiş, aynı zamanda Mısır ve Arabistan

---

(9) G. Rentz, "Al-Hicaz", s. 262. Kudüs, İslâm'ın da mübârek makamlarından biridir. Müslümanlara göre orası da, Hicaz kadar mukaddestir.

(10) Kur'ân-ı Kerîm,

(11) Ş. Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, s. 1930-1931.

(12) Ş. Sâmi, III, 1931.

(13) Ş. Sâmi, III, 1931, son devir Hicaz'ın sancak, kaza ve nâhiyelerini bir şama ile gösteriyor; E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, Ankara 1976, s. 127-128'de, Tanzimat devrinin ilk yıllarına alt Osmanlı mülkî idâre sistemini bir tablo hâlinde verirken, Cidde'yi Yemen ile beraber Habeş eyâletinin iki sancağı olarak göstermekte ve Cidde, Hicaz bölgesini temsil etmiş bulunmaktadır; "Hicaz", *İA*, V/1, s. 472.

(14) Krş. Silâhşor, "Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab", neşreden: S. Tansel, *TV*, 3 (18), İstanbul 1961, s. 451-452; Kutbu'd-Dîn Mekkî, *Berku'l-Yemânî fi Fethi'l-Osmânî*, neşreden: H. Câsir, Riyad 1967, s. 24; H. Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, 108-109; Ş. Altundağ, "Selim I", *İA*, X, 431; T.W. Arnold, *The Caliphate*, London 1965, s. 152; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1948, s. 33.

yolunu açmıştı. (15) O vakit, Kansuh Gavri'nin yerine, Emir Tumanbay (ö. 1517) Kâhire'de, Kölemenlerin hükümdarı olarak iktidâr mevkiine getirildi. (16) Bunun üzerine Sultan Selim, kendisine iki elçi gönderdi. Bunlar, Tumanbay'ın, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanımak şartı ile sulh teklifinde bulunacaklardır. Fakat her iki elçi de, Tumanbay'ın arzusu hilâfına öldürüldü. Bu hâdişe, Kölemenlerle tekrar bir harbi daha kaçınılmaz hâle getirdi. (17) Nihâyet, Osmanlı ordusu ile Memlûk ordusunun Kâhire civârındaki, Ridâniye mevkiinde, 29 Zilhicce 922/22 Aralık 1517 tarihinde yaptıkları savaşta, Yavuz Sultan Selim, Memlûk (Kölemen) ordusunu bir daha mağlûb ve perişân ettikten sonra, Mısır'ı aldı ve Memlûk devletine son verdi. (18)

Bu tarih, Hicaz topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesi için bir dönüm noktası oldu. Zira, vaktiyle Mısır'dan idâre edilen yerler, şimdi Osmanlıların eline geçmeye başladı. (19) Bunların başında Hicaz geliyordu. Şöyle ki: Sultan Selim, Mısır'da geçirdiği bir kaç ay zarfında, mahallî bir takım ıslâhât yaptı. Kendini tebrike gelen hey'etleri kabûl etti. Bu hey'etler içinde en mühimi, Mekke Emiri, Şerif Berekât b. Muhammed el-Hasani (1473-1525) nin gönderdiği hey'et idi. Hey'etde, 13 yaşındaki oğlu, Şerif Ebû Numey (1506-1584) de bulunuyordu. (20) Ebû Numey, Babasının, Osmanlı Sultanına itâaatini ve Kâbe'nin anahtarlarını arz ve teslim ettikten sonra, bir çok he-

---

(15) Danişmend, 11, 29. Merc-i Dâbık muhârebesi ve neticesi için bk: M.C. Baysun, "Merc Dâbık", İA, VII, 752-754, geniş mehzaz veriyor; Hüsnü, Mısır Seferi, İstanbul, 1930, 79-80; Abdülbâkî, Mekke Târihi, (SK, H. Ali Paşa Kısmı, 720), yp, 105 b; Altundağ, "Selim I", İA, 428.

(16) Abdülbâkî, yp, 106 b; W.H. Salmon, *The Ottoman Conquest of Egypt*, London 1921, 70 vd; H. Ethem, 17-18. Tumanbey, Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Memlûk sultanlarının sonuncusudur. Çerkezdi. Aynı yerlerde 15 yıl hüküm sürdükten sonra 78 yaşında ölen Kansuh Gavri'nin kölelerinden biriydi. Tumanbay için bk: M.C.Ş. Tekin'dağ, "Tumanbay", İA, XII/2,54-57; aynı yazar, "Memlûk Sultanlığına Toplu Bir Bakış", TD, 25 (Mart 1971), 35-36; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, 282-291; Hammer, *Devlet-i Osmâniye Târihi*, IV, 210; W.H. Salmon, *The Ottoman Conquest.*, 70.

(17) Ş. Altundağ, "Selim I", İA, 428-429 .

(18) (Rüstem Paşa). *Târih.*, yp, 174 b-177 b, Yavuz'un Mısır'a girişi ve harbin tafsilâtı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bk: Feridun Bey, *Münşe'âti's-Selâtin*, I, İstanbul 1264, 433 vd.; H. Ethem, 109; Ş. Altundağ, 428-9; W.H. Salmon, 122 vd.

(19) Krş. E. Sabri, *Mir'ât.*, III, 98; HVS, sene 1305, s. 104; Danişmend, II, 33; Uzunçarşılı, *Tarih.*, II, 292.

(20) Hoca Sadeddin, II, 371; Mekki, 24-25; Feridun Bey, I, 439; Ş. Altundağ, "Selim I", 429.

diyelerle ve babasına verilen Mekke Emirliği berâtı ile Mekke'ye döndü. (21)

Ebû Numeý, sadece hediyeleri ve Emirlik berâtını götürmekle kalmadı, aynı zamanda babasına, Mekke Emiri'ne Mısır hazinesinden maaş bağlandığı; (22) Mekke ve Medine ahâlisine dağıtılmak üzere 200 000 altın ve deniz yolu ile külliyyetli miktarda zahire gönderildiği müjdesini de verdi. (23) Bu tarihten itibaren Osmanlı pâdişahları, Hicaz'daki câmilerde okunan hutbelerde zikredilmeye başlandı ve kendilerine Hâdimü'l-Haremeyn ünvanı verildi. (24)

Osmanlı Devleti Mısır'a sâhip olduktan sonra, böylece Hicaz'da nüfuz ve hâkimiyetini tesis etti. Fakat Hicaz, öteki eyâletlerden farklı, husûsi bir duruma sâhipti. Haremeyn ahâlisi, haraç vermek şöyle dursun, her sene büyük bir para yardımı alıyordu. Bu hususta, aşağıya iktibas edilen vesikalar, tarihin en büyük İslâm devletini kurmuş olan Türklerin, mukaddes beldele ve oralarda yaşayan Müslüman Arablara karşı gösterdikleri hizmet ve yardımının târihi delilleridir:

«Mısır hazinesinden, dokuzyüz doksan altı senesinde, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'ye ve Kudüs-i Şerife irsâl olunan otuzdört bin sikket altunun tezkeresidir:

Taraf-ı Saltanat-ı 'aliyye'den, beher sene Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif ve Şâm-ı Şerif ahâlisine irsâl olunagelen sürre-i şerifenin hulâsasıdır:

(21) Sadeddin, II, 371; Hüseyin Hazerfen, *Tenkihu't-tevârih*, (SK, Fatih Kısmı NO, 4345), yp. 43 a; HVS, sene 1303, s. 104; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 18; aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, II, 292; Eyüb Sabri, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, s. 677.

Şerif Berekât b. Muhammed (1497-1525)'den sonra, oğlu Ebû Numeý, Mekke Emiri oldu. Ancak, 960/1533'de istifâ ederek yerine, oğlu Şerif Hasan, 1554 Eylül ayında, Emir-i Mekke oldu, 1010/1601'de vefat etti.

Mekke Emirliği yapan bu üç Şerif hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 72-77.

Bunların devrinde Mekke, bir sükûnet devri geçirmiştir (A.J. Wensinck, "Mekke" IA, VII, 640).

(22) Krş. İ. Rif'at Paşa, *Mir'ât*, II, 309; Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, I, İstanbul 1314, s. 177; BA, *Cevdet Tasnifi*, Dahiliye, NO, 8474, 12348.

(23) E. Sabri, *Mir'ât*, I, s. 677; Ş. Altundağ, "Selim I", IA, 429; Sadeddin, II, 372; İ. Rif'at Paşa, *Mir'ât*, II, 309; Abdülbâki, *Mekke Tarihi*, yp. 108.

(24) Eyüb Sabri, I, 677; Ş. Altundağ, 429. Yavuz Sultan Selim, fethettiği yerleri, bir kaç vilâyet hâlinde tanzim etmişti. Bunlardan Arab Vilâyeti, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'dan meydana geliyordu. Kânûnî devrinde bu vilâyet, yeniden tanzim edilerek, Haleb, Şam ve Mısır Beylerbeylikleri meydana getirilmiştir (Halil İnalçık, "Eyâlet", E 12, s. 721).

Mekke-i Mükerrerme ahâlisine tayin olunan sürre-i şerife: Seksen yedi kise ile on kuruş;

Medine-i Münevvere ahâlisine tayin olunan sürre-i şerife: Yüz doksan altı kise ile ikiyüz yirmi beş kuruş;

Kudüs-i Şerif ahâlisine tayin olunan sürre-i şerife: On bir kise ile otuz sekiz kuruş;

Şâm-ı Şerif ahâlisine tayin olunan sürre-i şerife: Üçyüz kırkbeş kuruş;

Sürre-i şerife ihrâc olunduğu gün, eimme ve hutabâya in'âm iki kise ile ikiyüz doksan kuruş;

Sürre-i şerife Eminî'ne ve kâtibine ve dizdâran... bekçilere ve sayire yedi kise ile üçyüz altmış yedi buçuk kuruş ve bir rub', Ve yine yevm-i mezbûrda fukaraya in'âm iki kise.

Yekûn:

«Kuruş-ı 'aded: 153981; yalnız üçyüz yedi kise ile dörtyüz seksen bir kuruş ve bir rubu'dur.

Beher sene, cânib-i hümâyûndan ihsan buyurulan sürre-i şerife akçesidir:

Bi-hisâb-ı kuruş: 6165; tuğralı altun: aded, 4348, para 60.

Beher sene, cânib-i hümâyûn, hazret-i şehriyâriden ihsan buyurulagelne altı bin yüz altmış beş kuruş olub, tuğralı altun hisâbı iki bin üçyüz kırk sekiz altun ile altmış para ider. Enderûn-i hümâyûn hazinesinden ihsân buyurulur ise, ol bâbda emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü efendim pâdişâhım hazretlerininindir.» (25)

Mekke ile Medine, İslâm âleminin dini merkezi olduğundan Hicaz, Osmanlı hâkimiyetindeki bütün Arab memleketleri arasında mühim bir mevki işgal ediyordu. Bu sebepten dolayı, mukaddes şehirlere bakmak vazifesi, Osmanlı Devletine, hac yolunun âsâyişi ve hacıların refâhı vazifesini de yükliyordu. Bu hususta nâmütenâhi vesîka vardır. Şunlar onlardandır:

(25) TSMA; NO. E 347. Osmanlı Hükûmeti tarafından, her sene hacc mevsiminde Haremeyn ahâlisine gönderilen para ve hediyelere "sürre" denir. Sürre, Abbâsiler zamanında gönderilmeye başlamış ve Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir. BA'de Mühimme ve İrade Defterleri ile Kepeci Tasnifinde ve TSMA'de bol miktarda vesika vardır. Sürre hakkında tafsilât için bk: Uzunçarşılı, Mekke-Mükerrerme., 35-69; M.Z. Pakalın, III, 280-286; E. Sabri, I, 678; İ. Rif'at Paşa, II, 309.

Mekke-i Mükerrerme Şerifi Ahmed'e Hüküm ki:

Hâliyâ, âsitâne-i şa'âdet-meâbıma irsâl eylediğiniz, kıdvetü's-sâdât ve menba'u's-sa'âdet, el-muhtassu bi-'inâyet-i hâliku'l-arzı ve's-semâvât, Şerif 'Acel, dâme 'izzehu, Emîr-i Hicaz, Mısır'dan kendü ma'aşlarından gayri ticâret için hayli tereke tahmil eyleyüb, bu babda gemilere ve devecilere envâ'-ı zulüm ve ta'addi olunub ve Haremeyn-i Muhteremeyn ahâlisine kaht u zarûret çekdürürler, ve Cidde Beyleri dahi tüccâra hil'at giydirüb pişkeş iltimâs eyleyüb ve adamları hakku'l-kadım alub ve tüccârın âsûde metâ'ların ticâret için bahasından eksüğe almak isteyüb ve züvvâra envâ'-ı ezâlar eyleyüb, vâridin ü sâdirin mütadaccir olurlar deyü takrîr ve beyân etmeğin zikr olunan mezâlimin ref'i için ve min-ba'd kimesneye bu vechile zulüm ve ta'addi olmamak için hâliyâ, Emîr-i Hac ve Cidde Beyi olanlara mufassal ve mü'ekked hükmi-hümâyûnum gönderilmiştir. Eyyâm-ı adâlet-i hümâyûnumda, eğer Haremeyn-i Muhteremeyn'de ve eğer Cidde-i ma'mûre'de ve eğer sâyir mevâdi' ve binâlarda, aslâ bir ahade zerre kadar zulüm ve hayf olmağa rızây-ı şerifim yoktur. Aksây-ı murâd-ı hümâyûnum, ol diyâr-ı 'azimü'l-mikdâr ki, mücâvirin ve zâyirin, refâhiyet-i hâl ve ferâğ-ı bâl du'âyı hayra iştigâl üzere olmaktadır. Kaht u zarûret ve müzâyaka ve... gelmek câyiz değildir. Siz dahi, cibilliyetinizde olan vüfur-ı adâlet ve kemâl-i diyânetiniz muktezâsınca bu umürda envâ'-ı sa'y-i cemiliniz zuhûra getürüb, Cidde-i ma'mûrede kendü cânibinizden olan adamınıza tenbih edesiz. Şer'i şerif-i kavime ve kânûn-ı mukarrer-i kadime muğâyir tüccâra ta'addi ve tecâvüz olunmâyub kimesne mutazarrır... olmaya. Onun gibi ihdâs olunmuş bid'at varise, bi'l-külîye ref' itdirüb, eğer rüsûm husûsunda ve eğer sâyir umurdadır, hilâf-ı Şer' ve kânun aslâ kimesneye iş etdürmeyesiz. Onun gibi, Emîr-i Hac veya Cidde Beyleri, yine bid'at ihdâs eyleyüb ta'addi ederlerse, 'atabe-i 'ulyâma 'arz eyliyesiz.»

23 Cemâziyelevvel 959/17 Mayıs 1552 (26)

Padişah bu vesika tarihinden iki gün sonra, Hicaz'daki emniyet ve âsâyişin temini ve hacılara tüccara, ziyaretçilere zulüm yapılması ve hilâf-ı Şer' hareket edilmemesi hususunda bir hüküm (27) daha ısdâr etmiştir:

(26) TSMK, (Koşuşlar, NO. 888) 959 Senesine Aid Mühimme Defteri, yp. 231 a.

(27) Hüküm, Divân-ı Hümâyûn'dan sâdir olan kararlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Divân-ı Hümâyûn, sadrîâzâmın reîsliği altında vezirlerle devlet erkânından mürek-

«Mekke Şerifi'ne Hüküm ki:

Hâliyâ, âsitâne-i sa'âdet-meâlimize, adamınız 'Acel, zide ikbâlehu, mukaddemâ irsâl eyleyüb, tafsili ile ahvâliniz i'lâm idüp, tecdid-i berât-ı şerif inâyet olmak bâbında istid'ây-ı âtîfet eylemişsin. Her ne ki arz olunmuş ise ve mezkûr Şerif 'Acel'in dahi cevâbı ve haberi her ne ise 'ale't-tafsîl 'ızz-ı huzur-ı fâyizü'n-nûrumuza 'arz olunub 'ilm-i şerif-i 'âlem muhit ve şâmil olmuştur. Mezd-i 'inâyet merdânemizden berât-ı cedid-i 'âlîşânım 'inâyet ve ihsân olunub müşârun-ileyh ile irsâl olundu. Buyurdum ki, klmâ-kâne, aqtâriye-i Hicâziyenin zabt u hırâsetinde ve hüccac-ı müsliminin sıyânet ve hıyâneti hususunda, envâ'-ı ikdâm ve ihtimâmın zuhûra getüresin. Mekke-i Mükerrreme'ye gelen me'kulâtıdan, hılâf-ı Şer'-i şerif ba'zı rûsûm alınub ve Cidde-i ma'mûre ve şâyir bendelerde olan adamlarınız, tüccârdan ve gayriden vâridin ü sâdirine zulüm ve ta'addi eyleyüb ve andan gayri ol emâkin-i mübarekede, Şer'-i şerife mugâyir ba'zı ahvâl olur deyü istimâ' olundu. İmdi, cümle mezâlim ve bid'atleri ref' idüb ve hılâf-ı Şer'-i kavânin her ne kadar husus var ise cem'isin men' eyleyüb, bu babda Emir-i Hacca ve Cidde-i ma'mûre Beyine mufassal ahkâm-ı şerife gönderilüb muhkem tenbih ve te'kid olunmuştur. Şöyle ki, sizin adamlarınızdan halka ta'addi ola, size i'lâm eyliyeler, def' idesiz; def'ine mu'in olamazsınız, âsitâne-i sa'âdetimize bildürelersiz. Siz dahi adamlarınıza tenbih ve te'kid eyleyüb, vâridin ve sâdirine ve mücâvirin ve müsâfirine aslâ ta'addi ve zulüm etdirmeyüb ve dâyima adamlarınızın ahvâline nâzır olub nice 'amel üzre idüklerin ma'lûm idinüb, ol emâkin-i mübareke ve arâzi-i şerifede kimesneye Şer'-i şerif-i mutahhara mugâyir iş etdirmeyüb, hılâf-ı Şer'-i kavânin iş edenlerin haklarından gelesiz. Cümle hususlarda, emri Şer'-i kavimle 'amel eyleyüb dâire-i Şer'den kimesneye zerre mikdârı tecâvüz etdirmeyesiz ve Mısır ve Şam Emir-i Haclarına te'kid olunmuştur ki, bile bile zikr olan hüccacın zabtında ikdâm

---

keb olmak üzere Topkapı Sarayı'nda Kubbe Altında toplanır, eldeki işler hakkında müzâkerede bulunarak kararlar verir. İşte bu kararlara "Hüküm" denilirdi. Kararlar, sırasıyla "Ahkâm Defteri" adı verilen defterlere geçirilirdi. Sonraları hüküm tâbiri, Bâb-ı 'Âli'den yazılan emirlere de teşmil edilmiştir. Padişahlar tarafından, emri mutazammın olarak yazılan kâğıtlara ise "Hüküm-i Şerif" denilirdi. Buna da, sadece "Hüküm" denildiği gibi, "Hüküm-i Hümayûn" adı da verilirdi (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, I, s. 866). Padişahın ısdar ettiği hükümler, *Mühimme Defterleri*'nde kayıtlıdır. Divân Kâlemi tarafından tutulan Divân-ı Hümayûn sicilleri yirmi dört çeşit Defter'dir ve Başbakanlık Arşivi'nde mahfuzdur. (Mithat Sertoğlu, *Muhtevâ Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara 1955, s. 14-28).

ve ihtimâm eyleyüb, Haremeyn-i Muhteremeyn'de hüccâcdan bir ferde hılâf-ı Şer'i kavim iş etdirmeyesiz. Şöyle ki, varduklarında huccâcın zabtında şikâyet eyleyüb, hılâf-ı Şer' iş'idecek olurlar ise, Mekke-i Mu'azzama Kadısı'na emr-i hümâyünüm olmuştur ki, âsitâne-i sa'âdetime 'arz eyliyesiz. Dahî, Emîr-i Haclar ki, hılâf-ı Şer' ahvâline muttali' olursanız 'arz eyliyesiz ki, eğer Emîr-i Haclardır ve eğer Cidde-i Ma'mûre Beyi olanlardır, bir vechile haklarından geline ki, sâyirlerine mu'cib-i ibret ve nasîhat ola.»

25 Cemâziyelevvel 959/19 Mayıs 1552 (28)

Mekke-i Mükerrerme Kadısı Mevlâna Hasan'a Hüküm ki:

Sâbıkâ Emîr-i Hac olanlar, ticâret maslahâtı için, Mısır cânibinden buğday ve bakla ve un ve arpa yükledüb, bender-i Süveys'e... vardukda dört beş ay mikdârı, ol benderde te'hîr eyleyüb her gelen gemiyi cebren alub rüşvet ile halâs olub ve ba'zı bir mikdâr tereke yükletdirüb ve ba'zı tüccârın eşyâyı yüklemek için rüşvetlerin alub, müsamaha eyleyüb gemiler, Emîr-i Haccın terekesi, o vaziyet işidecek, varmakdan feragat eyleyüb bu ecilden Haremeyn-i Muhteremeyn'de ziyâde kaht olub ve benderde olan hüccâc ve tüccâr, seferden havf olub, ba'de zaman ol terekenin ba'zısı Cidde-i Ma'mûreyi ve ba'zısı bender-i Yenbu'a gelüb Yenbu'a geldikde, tereke tahmîli için, envâ'-ı zülmü olub ve Medîne-i Münevvere'ye varan deşîşe buğdayının tahmîline muzayaka virüb ve bender-i Cidde'ye varub, tereke için Şerif cânibinden anda hâkim olana deve cem'in teklif eyleyüb, deve cem' olundukda, her yükün kirâsı yirmi paraya iken beş para virüb ve devciler nâkıs-ı külli ile müsellaah eyleyüb, Mekke'de tamam keyl ile kabz eyleyüb ol ecilden devcileri muhkem rencide eyleyüb, kimini cerimesi ve ba'zının devesi alub, ba'dehu Emîr-i Hac galatıdır, mahzen olub, Emîr-i Hac çıkdukda, Sultan Kayıtbay bina etdüğü medresede konub, ol medrese Mekke-i Mükerrerme'nin pazarı içinde olub zikr olunan medresede hükm-i hükümet ve envâ'-ı siyâset olunub terekenin narhı ziyâde olmak için cümle ehl-i sükı tereke satmaktan men' idüb, ba'dehu sük üzerine cebren artuk narh üzere virüb, üç günden sonra akçesin taleb ider, kimin habs ve kimin der-zincir idüb, akçesin almayınca itlak etmeyüb bu maslahat, ziyâde imâmet etmekte mirî harcı ziyâde olur ve hem Mekke-i Mükerrerme'de kaht olur veya hüccâcın zuvvâdesi döğünür bir vechi-

(28) TSMK, (Koğuşlar, NO. 888) yp. 233 b-a. 959 Senesine Ait Mühimme Defteri.

le menâsik-i hac edâ etdükten sonra Emir-i Haccın imâmeti zarar-
mahz olub husûsa Müslümanlara envâ-ı hükümet ve siyâset ider
imiş. İmdi, senin 'adâlet ve diyânetin, i'timâd-ı hümâyûnum olub,
Mekke-i Mükerreme Kadılığı sana tefvîz olunmuşdur. Bu husûsu
men' eyleyüb göresin Emir-i Haclar bu asl-ı ta'addi etdükleri vâki'
ise, men' ve def' eyleyüb, hilâf-ı Şer'-i şerif kimesneye zulüm ve ta'-
addi etdürmeyesin, ve bu husûsun aslı ve ta'addilerin tafsilidür, ma'-
lûmunuz olduğu üzre yazub 'arz eyleyesin. Aksây-ı murâd-ı şerifim,
ol emâkin-i muhtereme emn ü âmân üzre olub, hüccâc ve müsâfirin
refâhiyet ve istirâhatte olmaktadır. Eyyâm-ı devlet-i hümâyûnumda,
asla bir ferd mütadaceir olduđuna emrim yokdur. Ona göre mukay-
yed olub, hilâf-ı Şer' ahvâl var ise, men' eyleyüb memnû' olmayanı
yazub 'arz eyleyesin.»

7 Cemaziyelevvel 959/1 Mayıs 1552 (29)

Heremeyn civârında olan âsileri tedib ve Hind Müslümanlarına yardım maksadı ile, Ak Deniz ve Süveys Denizi'nin bir kanalla birleştirilmesi bile düşünölmüş ve 15 Receb 975/15 Ocak 1568 tarihli, Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümlle bu hususta teknik incelemeler yapılması istenmiştir. (30). Onun içindir ki, mukaddes toprakların âsâyiş ve refâhı hizmeti Osmanlı Devletini, Hicaz'a daha fazla imtiyazlar tanımaya sevketti. (31). Ayrıca Osmanlı Padişahları, sürre alayları ve Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerindeki büyük Haremeyn vakıfları ile mukaddes beldeleri altına boğdular. (32)

Bundan başka, Kânûni Sultan Süleymân (1494-1566), Mısır'da bir çok köyü para ile satın almak suretiyle vakıf hâline getirip, mah-

(29) TSMK, 959 Senesine Ait Mühimme Defteri, (Koğuşlar, NO. 888), yp. 250 b-a.

(30) BA, MD 7, vesika NO. 711.

(31) A. Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti, ve İslâm Alemi*, İstanbul 1972, s. 205. Âsâyiş ile ilgili meselâ bk: TSMK, NO. 6607 (Mısır Vâlisi Hadım Süleyman Paşa'nın padişaha arz ettiği, Şerif Ebû Numey ile Şam Emir-i Haccı arasındaki husûmetin sebeblerini anlatan 946/1539 tarihli mektubu); NO. 9840 (can güvenliği olmayan ve Arab eşkiyasından şikâyet eden bir şahsın imzâsız arzuhâlidir, tarihli 16. asırdır); NO. 1440, muhtemelen 956/1549'da, bedevî Arab müfridlerinin islâhı için gönderilecek beylerbeyi hakkındadır.

(32) O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, II, s. 80; krş. BA, MD 7, vesika NO. 1877; TSMK, NO. 347; Abdölbâkî, *Mekke Tarihi*, yp. 107 vd; E. Sabri, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 678 vd; Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, I, 161 vd; İ. Rif'at Paşa, *Mir'ât.*, II, 309.

sullerini Mekke ve Medine'ye vakfetmişti. (33) Bu mahsuller, Süveys'den deşişe gemileri ile Yenbu' ve Cidde limanlarına sevk edilirdi. Bu hususunda tedviri hakkında aşağıdaki hükümde bilgi vardır:

«Mısır Ümerásından Deşişe Názırı Mustafa Bey'e Hüküm ki:

Südde-i sa'âdetime mektub gönderüb, zamân-ı nezâretinde eğer mâl ve eğer gılâldur, tahsil olunub, nuzzâr-ı sâbık zamanından kalan bevâkiden ikiyüz on bin para tahsil olunub, her yıldâ Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye irsâl olunagelen dokuz bin ikiyüz seksen dokuz altın, sene seb'a ve semâned, bi't-tamâm Mısır Emir-i Haccı Murâd dâm 'izzehüya irsâl olunduğın ve Medine-i Münevvereye, altı bin erdeb müretteb buğday gönderüb, Mekke-i Mükerrreme'ye gönderdiğin buğday, sâhili-Bulah'da der-anbâr olub irsâl olunmak üzere olduğın ve bender-i Süveys'e gönderilmekde te'hîre bâ'is deve muzâkası olduğın bildirmişsin. Ol babda her dimiş isen ma'lûm oldu. İmdi, her kimin zamân-ı nezâretinde mâl ve gılâl-i deşiş bâki kalmış ise, tahsil eylemek için südde-i sa'âdetimden mufassal hükmi hümayûnumla mübâşir ta'yin olunub gönderilmiştir. Buyurdum ki, vusûl buldukda, müşârun-ileyhe irişince, mümkünül-husûl olan bakâyâyı cem' ve tahsil eylemeyi sa'y eyleyüb, ve Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye irsâli lâzım olan buğdayı vakti ile irsâl eyleyüb, müşârun-ileyhe vardukda, her kimin zimmetinde deşiş malından ve gılâlından bâki kalmış ise, gönderilen hükmi hümayûnum mücibince cem' ve tahsiline mu'âvenet eyleyüb bâb-ı ikdâmda dakika fevt eylemeyesin.»

18 Zilhicce 978/13 Nisan 1571 (34)

Sultan İkinci Selim (1566-1574) de, Mekke'de harâb olan su yollarını tâmir ve Mescid-i Harâm'ı mermer kubbelerle tezyin etmişti: (35)

Mısır Beylerbeyisine Hüküm ki:

Hâliyâ, Ka'be-i Şerif'in haremindedir olan Bâbü's-Selâm tarafında olan direkler harâbe-müşrik olub, ta'mir ve termime muhtâc olduğu istima' olundu. Buyurdum ki, vusûl buldukda, fi'l-vâki' istima' olun-

(33) C. Orhonlu, *Habeş Eyâleti*, 133 n 19. Krş. Abdülbâki, Mekke., yp. 114-115 b; Evliyâ Çelebi, I, s. 161-162; M.A. Aynî, *Milliyetçilik*, (İstanbul 1947 ?), s. 236-23.

(34) BA, MD 14, vesika NO, 115.

(35) Şerafettin Turan, "Selim II", *IA*, X, s. 440.

duğı gibi zikr olunan direkler harâbe-müşrik olub ta'mir ve termime muhtâc olmuş ise, Cidde Sancağı Beyi Kâsım dâme 'izzehüya tenbih ve tekid eylesin ki, 'ale'l-fevr ta'mir ve termim idüb ba'dehü 'arz ile husûs-ı mezbûr ehemmi mühimmâtdandır; erkânı vec-hile tenbih ve tekid eylesin ki, gereği gibi ta'mir ve termim eyliye.»

8 Cemâziyelevvel 976/29 Ekim 1568 (86)

Sultan Üçüncü Murad (1546-1595) ise, aynı şekilde, bazı köyle-ri vakıf haline getirmiş ve bunlara «Deşîşe-i Murâdiyye» adı verilmişti. (87) Hülâsa, Haremeyn ahâlisinin refâhı, hacıların emniyeti ve mukaddes toprakların imar ve inzibâtı için azami gayret gösterildi. Bu mevzuda Osmanlı arşivleri zengin malzemeye sâhiptir. Aşağıdaki vesika onlardan biridir:

«Mekke Şerifi'ne Hüküm ki:

Mektub gönderüb, Mekke-i Mükerrreme ahâlisine gönderilen deşîşe buğdayı, Mekke'de mücâvir olanlara kadehle virülürse, buğday her senede altı bin erdeb tamam çekdüği takdirce, adam başına her senede on kadeh buğday düşmek ihtimâl değildir. Mekke-i Mükerrreme'de ziyâde kesret olub, cümlesi yazılırsa yüz binden ziyâde olur. Bu takdirce, sokakdan kimesne müntefi' olmamak lâzım gelür ve Mekke-i Mükerrreme fukarâsına altı bin erdeb buğday ta'yin olunub, üç yıldır bir habbe buğday gelmediğinden gayri, hâliyâ, bin dörtyüz erdeb buğday gelüb kadehle tevzi' olunursa, adam başına bir erdeb düşmeyüb, 'ulemâ ve sulehâ, külliye mahrum olurlar deyü, erdeble olunub ve şimdiye degin bâki kalan hisseleri gönderilmek için rica etdüklerin ilâm eyledüğünüz ecilden, Mısır Beylerbeyisine müekked hükmi-şerifim yazılıub, Mekke-i Mükerrreme ehlinin üç yıllık bâki kalan buğdayları ve her sene ta'yin olunan altı bin erdeb buğdayları, bikusûr gönderilmek emrim olmuşdur. Gerekdir ki, varub vusûl buldukda, onun gibi, Mekke-i Mükerrreme'de olan 'ulemâ ve sulehâ ve sâyir a'yândan, ellerinde olan berât-ı hümayûnum ve hükmi-şerifim alub ta'yin olunan kimesnelere buğdayların erdeb ile virüb ve ol makûle erdeble virilen kimesnelerden biri vefat etdükde, mahlûl olan buğdayları, âsitâne-i sa'âdetime 'arz olunmanın kimesneye virilmeye. Ammâ, sâyir fukarâya buğday virüldük-

(86) BA, MD 7, NO. 2400.

(87) C. Orhonlu, Habeş Eyâleti, 133 n. 19.

de, kadehle tevzi' olunub, ammâ anların mahlûl olan buğdayları, vecih ve münâsib gördüğünüz üzre, müstahak olan fukarâya, yine kadehle tevzi' oluna. Hind hâkimlerinden Cengiz Hân'ın vekilleri, her mevsimde mezbûre cânibinden bender-i Cidde'ye metâ' ile gelüb, külli öşür hâsıl olduğın ve bu senede dahi, vekillerin bir mikdâr hil'at götürüb, Cengiz Hân'ın ahbâbından nesne zuhûr eylemeyüb, ekseri tüccârın ve hil'at-ı mezbûre, hâtûnun vekillerinde buulnub, ellerinde vekâlet-nâmeleri olmağla, vekillerinden almağa Şer'-i mecâli olmaduğın bildirmişsin. Bu husus dahi, tedârük olunmuş, fi'l-hakika, beytü'l-mâl müstehakkına vâsıl olmak münâsibdir. Bu babda dahi, vüfur-ı ihlâs ve fart-ı ihtisâsınız mucbince, dâyima mukayyed olub, şühüd-ı zûra veyâhud o tarikla beytü'l-mâlime müstahak olmayana verilmeyüb, beytü'l-mâl hususunda vakıf ve in'âm eylemek bâbında envâ'i mesâ'i cemilenüz vücûda götürüle.»

25 Şevvâl 977/2 Nisan 1570 (28)

Osmanlı Devleti, kendilerinden önceki İslâm devletlerinin yaptıkları gibi, Mekke Emirlerinin Hicaz kıt'asında'ki haklarını kabul etmiş ve Hicaz'ı, bir Türk Paşası ile idâre edecek yerde orayı eski usulde bırakıp, Emir'in memleketi idâre etmesine mücade etmiştir. (29) Fakat Onları, Osmanlı hâkimiyeti aleyhinde hareket ettirmemek için Mekke ve Medine'yi kontrol altına almışlardır. Muhâfız

(28) BA, MD 9, vesika NO. 210. Diğer vesikalar için meselâ bk: BA, MD 7, 2740; Kepeci Tasnifi, NO. 3300, 3299, 3306, 3305, 3303, 3361. TSMK, NO. E 347, D 3485, D 3439, D 1222; TSMK, E 3055, E 3054.

Yukarıda, 25 numaralı notta işâret edildiği gibi, Haremeyn'e sürre gönderilmesi, Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile başlamış değildir İlk Osmanlı pâdişahları da, Mekke ve Medine'ye sürre yolları (tafsilât için bk: Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrre Emirleri**, 13 vd). Bunun üzerinde titizlikle dâran Yavuz Sultan Selim, cerâya, yani sadaka zahiresi olarak Mekke'ye 5000, ve Medine'ye 200 erdeb zahire tahsis etmiş ve sonra bu, iki şehrin nüfusunun artmasına mebni, bu mikdar arttırılmıştır. Yirminci asrın İlk yarısında, Mekke'ye gönderilen zahire mikdârı 12 000, Medine'ninki de 8 000 erdeb olub, Mısır Evkaf Nezâreti marifetiyle vakfedilen çiftliklerin mahsullerinden gönderilirdi. Bir erdeb, eski okka 400 dirhem hesabı ile 108 okka olub, İstanbul kilesi hesabı ile 4,5 İstanbul kilesidir (Uzunçarşılı, 14 n 2).

(29) A. Asrar, **Osmanlıların Dini Siyaseti.**, 215; Uzunçarşılı, **Mekke.**, 148.

Mekke'de hükûmet icrâ eden şeriflere, "Mekke Emiri" ünvanı verilmiştir (E. Sabri, **Mir'ât.**, III, 45). Hz. Hasan soyundan gelenlere şerif, Hz. Hüseyin soyundan gelenlere de seyyid denir (E. Sabri, III, 65; C. Van Arendonk, "Şerif", IA, XI, 437). Fâtimilerin, 358/969 senesinde Mısır'a yerleşmelerini müteakip, Mekke ve Medine de onların idaresine geçmiş ve o zamandan beri Hicaz, hemen hemen bilâ fâsıla Mısır devletlerine bağlı kal-

asker ve kadılar göndermişler, bir de Mısır Beylerbeyliğine bağlı olarak, Cidde Sancakbeyliği'ni ihdas etmişlerdir. (30). Hatta ilk zamanlarda, Hicaz bölgesinin işlerini, uzun müddet Mısır vâlilerinin arzuları üzerine yürütmüşlerdir. (31)

Mekke Emirleri, Hicaz'daki geniş salâhiyetlerini tahdid ettirmek istemiyerek, Mekke ve Medine'deki Türk Muhafız kuvvetlerini de emirleri altına almak istemişlerse de, oradaki askeri kumandan buna yanaşmamıştır. Kumandanı azle muvaffak olamayan Mekke Emiri Ebû Numey, İstanbul'a gönderdiği Arab tarihçisi Kutbu'd-Din Mekki (ö. 1582) adındaki elçi ile Medine Kumandanı Piri'den şikâyet ederek değiştirilmesini istemiştir. (32) Hicaz taraflarını, yalnız Mekke Emiri'nin elinde bırakmak istemeyen ve oralarda Türk hâkimiyetini devam ettirmek siyâsetini kati olarak uygun bulan devrin pâdişâhı Kânûnî Sultan Süleyman, Emir'in bir şikâyetiyle Piri'yi azledip Emir'in şımarmasına muvâfakat etmediğinden, tahkikât yapilmasını emrederek elçiyi geri göndermiştir. (33)

---

miştir. 923/1517'de Mısır'ın fethiyle beraber Osmanlı memleketlerine dahil edilen Mekke Emâreti, İstanbul'dan gönderilen valiler vasıtasıyla idâde edildiği halde, Mekke Emirleri, makamlarında bırakılıp memuriyetleri tasdik olunmuştur (H. Ethem, **Düvel-i Islâmiyye**, 148). Mekke Emirleri'nin elkâbı, vazife ve salâhiyetleri, tayin ve tahsisatları, İstanbul ile teâti edilen nâmeler ve Hicaz'ın Osmanlı idâresine geçişinden ayrılışına kadar hükümrân olan Emirler hakkında derli toplu bilgi, merhum profesör İ.H. Uzunçarşılı'nın **Mekke-i Mükerrreme Emirleri**'nde mevcuttur. **HVS**, sene 1306, s. 115-118, Emirler'in listesi vermektedir; Şerif Ebû Numey'den itibaren başlayan bu kronolojik tablo, İ. Rif'at Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**; I, s. 354-366'da da vardır. Şeriflerle ilgili olarak şunlara da bakınız: E. Sabri, III, x86-x89; A.J. Wensinck, "Mekke", **IA**, VII, s. 636-643; C. Snouck Hurgronje, **Verspreide Geschriften**, III, Leipzig 1923, s. 313-325.

(30) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 427.

Cidde Sancakbeyi'nin ünvan ve salâhiyeti, Emîni Cidde Beyi ve Şeyhu'l-Harem-i Mekke, Vâli-i Eyâlet-i Cidde, Habeş Beylerbeyi ve Cidde Beyi, Cidde Mutasarrıfı ve Habeş Vâlisi ve Mekke Şeyhu'l-Haremi gibi muhtelif şekilde zaman zaman değişmiş, Habeşistan ile Yemen bile onun idâresine verilmiştir. 923/1517'den 1304/1886'ya kadar Hicaz'da Beylik ve Vâliklik ünvanları ile hükümet eden zevâtın isim, ünvan ve memuriyet tarihlerini bildiren bir şema için bk: **HVS**, sene 1305, s. 91-99.

(31) Bu hususta Osmanlı arşivlerinde bir çok vesika vardır. Meselâ bk: **BA**, **MD 3**, vesika NO. 542, 990, 1062; **MD 5**, NO. 257, 398, 1493; **MD 7**, NO. 690, 720, 959, 980, 981, 982, 983, 985-987, 1041, 1138, 1319, 1378, 2479.

(32) H. Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrreme**., 25. Mekkî, bu elçiliğini şu seyâhatnâmesinde anlatmaktadır: El-Fevâyidü's-Seniyye fi'r-Rihleti'l-Medine ve'r-Rûmiyye (Beyazıt Kütübhânesi, Veliyyüddin Ef. Kısmı, NO. 240), yp. 241 vd; aynı yazar, **Berku'l-Yemâni fi Fethi'l-Osmâni**, (mukaddime), 49.

(33) Mekkî, **Berku'l-Yemâni**., (mukaddime), 5153; Uzunçarşılı, **Mekke**., 25.

Bununla beraber, Mekke ve Medine'deki muhafız Osmanlı kuvvetleri hariç, Mekke Şerifleri, Hicaz'da âdeta sikkersiz bir hükümdâr gibi serbest idârelerinde devam etmişlerdir. (34)

Hülâsa, Haremeyn hizmetini en büyük şeref telâkki eden Osmanlı Devleti, sırf mânevî şerefi yüzünden Hicaz'ı, bilhassa oradaki Mekke ve Medine'yi elinde tutmuş ve bu hususta çok titiz ve kiskanç davranmıştır. Haremeyn-i Muhteremeyn denilen bu iki mukaddes şehirde ve dolayısıyla Hicazda, âsâyişin yolunda gitmesine son derece gayret sarf etmiştir. (35).

KISALTMALAR

- BA : Başbakanlık Arşivi.
EI² : The Encyclopaedia of Islam, 2 nd edition.
HVS : Hicaz Vilâyeti Salmâmesi.
İA : İslâm Ansiklopedisi.
MD : Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri.
SK : Süleymâniye Kütübhânesi.
TD : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.
TOEM : Târih-i Osmânî Encümeni Mecmu'ası.
TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.
TSMK : Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhânesi.
TV : Tarih Vesikaları.

(34) Uzunçarşılı, Mekke, 25.

(35) Krş. TSMK, R 1952, fp. 2a-3a.